

УДК: 321.7:004.738.5

Biblid 1451-3188, 21 (2022)

Год XXI, бр. 80, стр. 13-27

Изворни научни рад

Рад примљен 27. 10. 2022. године

Рад одобрен 13. 11. 2022. године

DOI: https://doi.org/10.18485/iire_ez.2022.21.80.1

КОНЦЕПТ „Е-ДЕМОКРАТИЈЕ” КАО САВРЕМЕНИ ОБЛИК ВЛАДАВИНЕ ПРАВА

Ратомир АНТОНОВИЋ¹

Апстракт: Савремене информационе технологије, рачунарство и информатика постају саставни део савременог живота у Европској унији. Све више у свакодневном животу, али и говору, грађани држава чланица Европске уније срећу се са појмовима попут *e-government*, из којег даље произилази појам „е-демократија” и „е-влада”. Употреба мобилних уређаја, и тзв. паметних телефонских уређаја, у употребу су увели и појмове „м-демократије” и „м-влдае”. У наведеном контексту све више се може говорити и о тзв. *e-партиципацији грађана*, који грађане укључује у демократске процесе у оквиру државних институција, а потом и у оквиру институција Европске уније. Е-партиципација заправо представља поступак укључивања грађана у дискусију о свим актуелним друштвеним питањима. Путем е-партиципације грађани добијају улогу активних актера у политичким процесима. У савременим међународним односима није спорно да интернет, као комуникациони медиј, има врло велики потенцијал. Његови капацитети се свакодневно проширују, па интернет све више добија улогу у очувању демократског поретка. Прогресивна трансформација информационих технологија, вероватно ће повећати садашње капацитете интернета, чиме ће овај медиј добити кључну улогу у стварању новог облика партиципативне демократије, кроз тзв. *online учеиће*.

Кључне речи: Е-демократија, политичка партиципација, конгрегација, гласање, Европска унија.

¹ Факултет за право, безбедност и менаџмент „Константин Велики”, Ниш, Универзитет Унион „Никола Тесла”, Београд.

E-mail: antonovicr@gmail.com; ratomir.antonovic@konstantinveliki.edu.rs

1) УВОД

Појам „демократија” води етимолошко порекло од две грчке речи *demos* и *kratein*, што означава „народ” и „владавину”. Изведено, под демократијом би могли подразумевати политички систем који фаворизује владавину народа, тачније изабраних народних представника. У демократији једино народ има право да бира своје представнике у органе власти. Овакав систем стога се сматра сувереним и јединственим правом, које је неotuђиво сваком демократском поретку. Као што је познато, колевку демократије представљали су грчки полиси (градови-државе), међу којима је Атина значајно предњачила. Модерна демократија заснована је на социјалним, политичким и верским учењима француског теолога Жана Калвина (*Jean Calvin*), која су представљана у чувеним *Institutio Christianae religionis*, у којима је изнео низ нових идеја према којима Бог влада свим стварима. Настављајући се на калвинистичка учења, Мартин Лутер (*Martin Luther*), одбацио је дотадашње теолошке догме и посредништво црквене хијерархијске организације глорификујући улогу Библије у „откривању” Бога. Под дејством протестантске идеологије која је почивала на идејама о пуританском друштву заснованом на хијерахији права и дужности, у Шкотској, Енглеској и Холандији локалне самоуправе постале су основни чиниоци не само политичког већ и религијског живота. Током свог дугог периода трајања, демократија је добила два облика: 1) представничку демократију, и 2) директну или непосредну демократију. Представничку демократију карактерише могућност избора народних представника, које бирају директно грађани. Народни представници делују у њихово име и за њихов рачун и одлучују о свим суштинским питањима од значаја за функционисање друштва. Изабрани народни представници свој ауторитет црпе у чињеници да су изабрани вољом већине грађана, што значајно ојачава њихову улогу. Представничка демократија данас представља владајући облик демократске владавине у свету.² С друге стране, непосредна или директна демократија је теже спроводив облик демократије, јер укључује све грађане у процесу доношења одлука. Изабрани представници у непосредној демократији не постоје. Учешће грађана је директно, а ауторитет одлучивања остаје на грађанима, који непосредно одлучују. Пример директне демократије у историји представља атински модел демократије, у којој су сви пунолетни грађани у Агори (атинском парламенту) учествовали у доношењу одлука. Притом, само гласање се спроводило надвикивањем. У актуелним околностима, облик

² Добар пример представничке демократије представља швајцарски модел, према којем је представничка демократија уподобљена кантоналном државном уређењу. Овим моделом остварује се непосредно учешће грађана у доношењу политичких одлука.

директне демократије није у практичној употреби будући да је друштвеним развојем уступио место представничкој демократији.

Занимљиво је да се уз појам демократије увек везују појмови владавине права, правне државе, поштовање људских права, једнакости и толеранције, плурализама у политичком и друштвеном деловању и томе слично. Под политичком једнакошћу требало би подразумевати строго поштовање принципа „један човек – један глас”. Наведено политичко начело постепено се развијало са развитком изборних права. Заиста је требало дуго времена да прође да овај принцип заживи у пракси, будући да се изборно право у многим историјским епохама условљавало имовинским цензусом који је богатијим и имућнијим пружао привилегије да се њихов глас чује и да има вишеструку вредност. Припадницама женског пола такође је у прошлости негирано право гласа. Еманципацијом људских права и остварењем принципа „један човек – један глас” право гласа жена прихваћено је као цивилизацијска тековина. У свим цивилизованим земљама света, сваки пунолетни и пословно способни грађанин данас може оставрити своје право гласа.

У демократским порецима избори имају значајну улогу, јер се сматрају „празником демократије”. Ако се избори реализују у демократској атмосфери, и уз поштовање демократских принципа, њихов резултат требало би да одрази вољу већине грађана који живе у одређеној земљи. Да би избори имали демократско обележје право кандидовања на одређене државне функције мора бити под истим условима доступно сваком грађанину, сваки кандидат мора имати исте услове за своје представљање и промовисање бирачима, грађани морају слободно и без било каквих притисака да изражавају своју изборну вољу и на њихово право слободног изражавања политичке воље не сме утицати било ко. Такође, мора се осигурати транспарентност и поштење при пребројавању бирачких листића и утврђивању воље грађана. Сваки облик манипулације, додавање или одузимање бирачког материјала сматра се тешким кршењем демократске атмосфере у којима се избори одржавају. Да би се демократија могла доследно спроводити у дело, народ мора да поседује тзв. *демократску културу*. Демократска култура произилази из демократске традиције која је у потпуности дивергентна са диктатуром и самовлашћем. Демократска култура рађа кооперацију власти и опозиције чиме се стварају добри услови за развој здравих политичких прилика у којима би се заиста могло радити у интересу грађана. Кооперација власти и опозиције може се у пуном обиму остварити само у оним земљама у којима је политички стандард да се на изборима, кроз демократски процес, мењају различите структуре власти вољом већине бирача. Такође, до ње може доћи само уколико је и код позиције и опозиције довољно развијена свест о супстанцијалним демократским вредностима, које не могу бити ничим доведене у питање, па чак ни личним спорењима која дефинитивно постоје на реалцији ове две

струје.³ Ваља уочити да је у политичкој теорији питање опасности владавине већине и потенцијалног ризика од тираније веома заступљено. У демократском систему представничког карактера већина грађана ауторитет преноси на своје представнике. Њихово претерано осамостаљивање од грађана од којих црпе легитимитет води ка самовољи и стварању услова за настанак тираније. Представници грађана у таквим извитопереним системима у суштини представљају негацију демократије. Стога се у политичкој теорији и подвлачи ова црвена нит која одваја демократију од тираније у којој легитимни представници народа, кроз злоупотребу власти зарад личних интереса, доводе друштво у поданички положај.⁴

2) „Е-ДЕМОКРАТИЈА”

Почев од најранијих демократија у историјском развоју друштва попут оне у атинској Агори, па све до данашњих облика демократије присутне у државама чланицама Европске уније, могуће би било издвојити један заједнички чинилац који описује овај систем владања, а који се састоји у настојању да се политички поредак уподоби интересима грађана и друштва. Еволуција схватања о демократији довела је до епохе у којој су настали појмови „е-демократије”, „дигиталне демократије”, „сајбер демократије”, „виртуелне демократије” и „интернет демократије”, који сублимишу различита значења која се могу свести на употребу нових информационих и комуникационих технологија. Информационе и комуникационе технологије имају за циљ да јачају демократију, демократске институције и демократске процесе.⁵ „Е-демократија” не представља нов, револуционарни облик демократије, већ се јавља уз традиционално схватање демократије. Овај облик демократије омогућава грађанима да употребом савремених средстава информисања добију благовремене, тачне и ажурне информације. Грађани тако могу да дају предлоге путем медија којим би се утицало на принципе

³ Josiah Ober, Charles Hedrick, *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, University Press, Princeton, 1996, p. 144.

⁴ Славица Качаревић, Ратомир Антоновић, Биљана Богдановић, „Друштвени положај, вредности и улога медија у савременим процесима глобализације”, у: М. Радивојевић, М. Имамовић, (урс), *Отпорност економије, права и медија у условима неизвјесности глобално и регионално са посебним освртом на земље западног Балкана*, Интернационални универзитет, Травник, 2021, стр. 249; Ratomir Antonović, “Serbia and Croatia in the field of Organized Crime: Social and Security Aspects”, in: *International Security and Development Policies in Bulgaria and on the Balkans*, University St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Trnovo, Bulgaria, 2018.

⁵ Драгољуб Пилиповић, Богдан Мирковић, „Концепт Е-демократије – основа и/или побољшање дигиталног уређења друштва”, *Economics*, 2015, vol. 3, број 1, стр. 152.

владавине права и рад државних органа. „Е-демократија” може се отуд третирати као једна форма непосредне демократије, кроз коју грађани директно учествују у демократским процесима. Нека предвиђања указују да ће „е-демократија”, због своје практичности и економичности, постати владајући облик демократског концепта и да ће у најскорије време заменити класичну демократију. Систем који би био успостављен оваквим начином политичке партиципације могао би заменити класичне облике представничке демократије. Наиме, сматра се да би „е-демократија” могла уклонити посреднике између грађана и власти, а што је иначе и најпроблематичнији аспект демократског система владања уопште. Наведено становиште о апсолутној замени класичне демократије са „е-демократијом” сматра се радикалним заокретом у развоју политичког система владања. Постоје и умеренија становишта према којима се „е-демократијом” доприноси квалитативној промени постојећих демократских система. Дакле, умереније становиште указује на то да „е-демократија” није супарник класичној демократији већ само корективни фактор који треба демократију да побољша и помогне јој у егзистенцији. У вези са е-демократијом, актуелизовано је питање – да ли ће се изборни процес одвијати на исти начин, или ће он доживети одређене промене које би подигле степен поузданости поштовања изборне воље бирача? Иновације иду у смеру да се бирачима омогући гласање употребом савремених информационих технологија. Да би се такво гласање могло реализовати, бирач би требало да добије гласачки листић поштом, а уколико би гласачу било омогућено гласање од куће, гласач би могао вратити поштом попуњен листић. Новине иду дотле да бирач телефонски може контактирати изборну комисију и гласовном поруком је известити да жели да електронски гласа. Том приликом, бирач користи свој дигитални потпис или PIN. Оваква опција гласања би се давала алтернативно, уз могућност стандардног одласка на биралишта. Електронско гласање би постајало као опција за оне гласаче који желе да гласају на такав начин, или који не могу да гласају на стандардни начин. Да ли ће се примењивати „е-демократија” у апликативном смислу, зависиће од политичких одлука. Политички субјекти имају обавезу процене која ће врста гласања имати бољи утицај на изборне резултате, односно странке власти процењују колико електронско гласање може подстицајно деловати на њихов рејтинг. Политичке одлуке се углавном базирају на интересима странака на власти, а ређе потребама и интересима јавности. Стога, на доношење овакве одлуке треба сачекати док за то не сазри политичка воља носилаца политичких структура власти. Тренутно се у САД на тему електронског гласања спроводи анкета међу америчким маринцима. Досадашњи резултати указују убедљиво у корист увођења оваквог система гласања. Као пресудни разлози наводи се физичка спреченост гласача да приступе на гласачко место на дан гласања, као и здравствене потешкоће које отежавају оваквим гласачима да обаве своју грађанску дужност. С тим у вези,

америчка администрација припрема одређене закључке о промени гласања и увођењу гласања путем интернета, поште, или путем личног гласања.

3) „М-ДЕМОКРАТИЈА”

„Мобилна” или „м-демократија” произилази из „е-демократије”. У основи, „е-демократија” представља шири појам који обухвата и „м-демократију”, која се суштински разликује од прве само по томе што се као средство електронског комуницирања користи мобилна телефонија. Путем мобилне телефоније омогућава се лакши приступ интернету, друштвеним мрежама, електронској пошти. Конзументи демократских садржаја и присталице демократске идеологије овим садржајима приступају преко савремених апликација, којима је побољшан проток информација. Предност мобилних телефонских уређаја јесте та што њиховом кориснику даје могућност перманентне присутности у сваком моменту, чиме се избегава могућност непроналажења мобилног корисника или евентуалне немогућности ступања у контакт. С друге стране, то значи да су и кориснику перманентно доступни садржаји које са собом носи мобилни телефонски уређај, што је гарант уредне ажурности информација које се мењају из тренутка у тренутак. Да ли би мобилни телефонски уређај могао бити средство за остваривање демократских права гласача је врло спорно питање. Питање је да ли би овим средством комуникације била обезбеђена тајност избора, односно да ли би избори могли проћи у регуларном поступку? О томе не постоји јасан став у науци. Притом, многобројни аргументи указују да би гласање телефонским путем било доста склоно компромитацији и нарушавању основних демократских принципа и начела. Присталице „м-демократије” пак указују да је предност електронског гласања заправо у интернету који омогућава да велики број грађана приступи изборном процесу, будући да имају на располагању велики број информација. Ирелевантним сматрају чињеницу одакле је приступљено интернету и са којег уређаја. Да ли је гласано од куће, из аутомобила, са радног места или неке друге локације, као и да ли је гласач интернету приступио са рачунара, лаптопа или мобилног телефона, потпуно је свеједно. Битан је крајњи ефекат – да је бирач јасно и недвосмислено изразио своју политичку вољу. Грађани могу да приступе информацијама за доношење одлука и да се укључе у поступак гласања, било на локалном било националном нивоу, од куће, са посла или јавних места, путем компјутера, мобилних телефона и на други начин. Иронија је што препреке за остваривање дигиталног гласања нису садржане у технологији, већ у људској природи.⁶

⁶ Јелена Вучковић, „Електронска демократија и електронско гласање”, *Усклађивање правног система Србије са стандардима ЕУ*, Правни факултет, Крагујевац, 2021, стр. 143.

4) „Е-ГЛАСАЊЕ”

Ако би се отишло корак даље у електронизацији демократског поступка долазимо до суштине сваке демократије – а то су избори, изборни поступак и само гласање. Гласање електронским путем знатно је комплексније од саме „е-демократије”, поготово ако се узму у обзир организационе чињенице у вези са самим изборним процесом. Чин електронског гласања подразумева да гласач своју грађанску дужност изврши на начин што ће „кликнути” одређену позицију на монитору екрана, док би се подаци о гласању чували у централном рачунару, који би у оваквим околностима имао улогу некадашње гласачке кутије. „Е-гласање” ће, према мишљењу аутора, врло брзо постати неминовност узимајући у обзир темпо и начин вођења савременог живота. Иако празник демократије, избори за савременог човека данас представљају више терет и обавезу него привилегију партиципирања у политичком животу једне земље. У моменту стварања демократских вредности, полазило се од чињенице да сваки грађанин са задовољством ишчекује да приступи демократском избору носилаца политичке власти. Данас то није тако. Принципи капиталистичког устројства који предоминантно постављају у центар друштвених збивања задовољења личних интереса и потреба, чиме је „лично” стављено испред јавног интереса. За већину савремених гласача, нарочито млађе старосне доби, излазак на изборе представља не тако пријатну обавезу, те млади настоје да је избегну не одлазећи на бирачка места. Ако би се оваквим бирачима омогућило да гласају притиском једног дугмета тастатуре или миша, логично би било претпоставити да би се тиме отклонила баријера учешћа у изборном процесу. Управо наведена аргументација представља најјачи адут за увођење електронског гласања. Смањење пасивних бирача допринело би демократичнијим изборним резултатима, те се не би могло говорити да изборни резултат не одсликава релну вољу грађана. Први наговештај увођења електронског гласања у оквиру Европске уније настао је у Великој Британији 2002. године, о чему је писао лондонски „Гардијан”. Британија ће постати прва европска земља која ће користити интернет за потребе гласања. Катастрофално лош одзив бирача на скоро свим изборима у Британији, на којима је долазило и до изласка мање од половине бирача на биралишта, указао је на проблем неодрживости система класичних избора и стварању радикалних иновација које би изборни процес у Британији учинили опет довољно интересантним за просечног гласача. Идеја је била да се е-гласање најпре спроведе на простору мањих изборних јединица, попут Ливерпула и Шефилда, са тенденцијом ширења и на остале градове уколико резултати буду задовољавајући.⁷ С друге стране

⁷ Internet: www.theguardian.com/governmentswitchesonthee-voting, 17.10.2022.

Атлантског океана, у САД, још 1996. године покренуто је питање „е-гласања” у изборном процесу. Подсећајући се улоге телевизије, која је имала одлучујућу улогу на изборима 1960. године, у задњој деценији 20. века у САД интернет је постао важно комуникационо средство информисања о изборним резултатима. Према спроведеним истраживањима, више од милион Американаца сазнало је изборни резултат 1996. године захваљујући интернету. То је интернет квалификовало у дигиталне медије у којима грађани играју активну улогу и учествују у политичким процесима. Нарочито је била значајна „online” комуникација са кандидатима и њиховим изборним штабовима. Гласачи су овим путем указивали на оно што им се код кандидата свиђа, односно што им се не свиђа и тиме су успели да усмере читаву кампању у жељеном смеру. Данас се САД могу сматрати државом у којој су „е-избори” већ постали део редовног политичког живота.⁸ Директна електронска регистрација гласача саставни је део процеса гласања електронским путем. Е-гласачки листић је конципиран на екрану компјутерског уређаја, а гласачи се опредељују за опцију „кликом” на одговарајуће дугме, а своју изборну вољу потврђују крајњим „кликом” на дугме на ком пише „гласај”. Након тога, гласови се архивирају у меморијском делу уређаја. Подаци се обрађују софтвером за идентификацију и пребројавање гласова.⁹ Амерички систем „е-гласања” садржи контролне механизме, који на првом месту штите бирачка права, а потом и уређаје путем којих се гласање обавља. У циљу заштите од контаминације ових уређаја вирусима и другим штетним садржајима, они се држе ван сваке мреже и употребљавају се искључиво за потребе гласања, чиме се штите и од оштећења и свих других опасности. Међутим, и у САД, које се сматрају демократском државом, у последње време уочава се мноштво недостатака који бацају сумњу на регуларност одржаних избора. Најновији пример представља жалба председничког кандидата Доналда Трампа на изборни резултат председничких избора одржаних 2020. године. Такође су и „Амерички центар за унапређење науке” и „Центар за научне доказе о јавним питањима” упутили писма гувернерима, државним секретарима и другим одговорним лицима, у којем су указали на проблем регуларности изборног процеса на председничким изборима 2020. године. Ова два независна центра указала су на проблем сигурности и независности гласања

⁸ У Аризони су први „е-избори” одржани 2000. године, а у Мичигену 2004. године. У Аризони су избори омогућени алтернативно, путем интернета, поште и на самим биралиштима. Гласачи су се у 80% одлучили за интернет гласање, а свега 20% њих за неку од других понуђених опција. Видети: S. P. Herrnson, et al., *Campaigns and Elections: Contemporary Case Studies*, CQ Press, Washington D.C., 2000, p. 56.

⁹ Миле Ракић, „Изборни процес и ризици”, *Политичка ревија*, год. 20, вол. 17, број 3, 2008, стр. 728–729.

електронским путем. Занимљиво је да и у државама чланицама ЕУ, као и у другим државама Европе, постоје слични проблеми. У Естонији, која се сматра напредном државама у области електронских технологија, 2005. године било је омогућено искључиво електронско гласање грађана. На изборима 2020. године електронском гласању приступило је 40% гласачког тела. Изборима се приступило посредством „рп кода“ и личне карте, након чега су гласачи имали прилику да гласају електронским путем. Белгијски модел електронског гласања усвојио је комбиновани метод, електронски и директни приступ бирачком месту. Изузетак од електронског гласања представљала је Валонска регија, где се традиционално одвијају избори. Кад се говори о електронском гласању, користе се искључиво уређаји „осетљиви на додир“ (*touch screen*).¹⁰ Бирач има право да проверава регуларност гласања путем бар кода, који му омогућава да провери да ли је уређај који евидентира гласове извршио и уредну евиденцију. Након провере и уверавања да је глас правилно евидентиран, бирач штампа гласачки листић и убацује га у електронску гласачку кутију, која листић скенира и одмах приступа пребројавању гласова.¹¹ Пробно „е-гласање“ покушано је 2002. године, и у Француској на председничким и парламентарним изборима, кад се свега 1.500 гласача одлучило да искористи ово право. Француски пројекат „е-гласања“ се одвијао помоћу идентификационих картица, које су се читавале у е-гласачким кутијама. Резултати електронског гласања су се скупљали и чували на централном серверу. Међутим, овај експериментални пројекат доживео је дебакл по питању усклађености са легислативом која се бави изборним процесом, а која није познавала другачији гласачки листић осим стандардног, у папирном облику. Управо из тог разлога, бирачи су морали да понављају поступак гласања, те су поред „е-гласања“ морали да обаве традиционално гласање, помоћу оловке и папира. Због свих наведених потешкоћа, 2017. године дефинитивно се одустало од „е-избора“, док је таква опција гласања дата само за лица у дијаспори. Французи су такође изразили скепсу према употреби интернета у гласачком поступку. Њихово поверење у савремене технолошке процесе приликом утврђивања изборних резултата изразито је ниско, јер електронско гласање не оставља траг на који се навикло, не постоји могућност поновне провере и пребројавања гласачких листића, а сам изборни поступак је остао доста тром и дуготрајан. Међутим, упркос овим отпорима, 2020. године донет је Закон о изменама и допунама Закона о изборном поступку Француске, којим су уведене новине које су управо подразумевале могућност примене савремених електронских уређаја

¹⁰ На парламентарним изборима одржаним 2019. године, електронским путем гласано је на 4.141 бирачком месту.

¹¹ Марко Марковић, Саша Адамовић, „Могућност примене електронског сервиса за гласање путем интернета“, *Synthesis*, Београд, 2015, стр. 29.

у изборном поступку. Оваква могућност дата је за локалне изборе. Као посебан облик гласања електронским путем јавља се „е-конгрегација”. Њена улога је значајна у имплементацији принципа демократије. „Е-конгрегација” представља комбинацију представничке и партиципативне демократије која се спроводи у циљу превазилажења недостатака демократских система, учешћа грађана, транспарентности и контроле грађана, као и генерисање знања о друштвеној подели која се односи на управљање друштвом. Поред поменутих облика „е-гласања”, у европској пракси примењују се и принципи „е-конгрегације” који омогућавају разне иновативне приступе, као и контролу евентуалних лажирања изборних резултата, пажљивији надзор над изборним материјалима и на крају, бржи увид у изборне резултате.

5) „Е-ВЛАДА”

Савремене владе у свету делују и функционишу по принципу „дигитално освешћених сервиса грађана”. Благовремена размена информација на релацији заинтересованих страна, омогућује развој дигиталних сервиса који су стално на располагању. Њихов циљ јесте олакшавање приступа релевантним информацијама, а Интернет представља медијум који омогућава реализацију оваквих пројеката. Влада која функционише по оваквим принципима назива се „е-влада”. Она је један перманентни процес у ком се државна управа трансформише у правцу информатичких технологија. На „е-влади” је развијање сервиса помоћу којег би било могуће успоставити сарадњу са физичким и правним лицима, развијати базе података и унапређивати информационе системе. Концепт „е-владе” доприноси квалитету рада државне управе на свим нивоима. Подизање нивоа квалитета рада државне управе представља императив на ком раде све савремене државе света. Унапређењем техничких и организационих нивоа државне управе подиже се ефикасност њеног рада, побољшава се услужни тренутак и тиме се ствара боља релација између државне управе и грађана. Како се са електронском технологијом уједно развија и мобилна, уз појам „е-владе” требало би још споменути и „м-владе”. Између две владе, разлика постоји само у начинима приступања садржајима које ове савремене управе пружају грађанима. Мобилни уређаји дају бољу доступност сервисима, те где год постоји лакша примена и ефикаснији приступ примењују се мобилни уређаји чиме се развијају „м-владе”, као посебне и врло блиске категорије „е-владама”. Ефикасност и убикутности мобилне мреже у урбаним срединама, њена имедијалност која омогућује моментални приступ жељеном садржају, њене изразите пенетративности и низак праг инхибиторности, омогућава предност „м-влада” у поређењу са „е-владама”. Да би поступак увођења принципа електронске демократије заиста заживео на прави начин, мора се обезбедити адекватна партиципација грађана у дигиталним процесима

приступа електронским садржајима. Интеракција грађана и политичког сектора, као и грађана, државне администрације и органа власти представља суштину „е-демократије”. Будући да се интеракција грађанства и органа државе може оквалификовати као „е-партиципација”, интернет представља значајну полугу и средство за њено остваривање у пракси. Путем „е-партиципације” грађани узимају учешће у дискусијама по различитим друштвеним питањима и политичким проблемима, а могу постати и значајни субјекти у доношењу политичких одлука.¹² Ова партиципација омогућава демократизацију поступка доношења политичких одлука. Партиципација грађана путем интернета може бити на свим нивоима одлучивања, почев од највиших до најнижих. У оживљавању „е-партиципације” битну улогу има и невладин сектор, који поседује капацитете потребне за анимирање грађана и њихово окупљање у сврху постизања политичких циљева. Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД), током 2003. године установила је поделу различитих нивоа „е-партиципације” и то: према једном правцу у којем се шаљу информације, потом према двостраном односу у процесу размене информација и према активном учешћу грађана на свим нивоима политичког одлучивања. „Е-партиципација” у крајњем случају утиче и на одлуке владе и владиних тела.¹³ Следствено постоји потреба за подизањем вишег нивоа дигитализације владе и владиних служби, парламента, локалне самоуправе, као и прилагођавања интернета као оруђа у званичним демократским процесима.¹⁴ Управо на тај начин постиже се и есенција саме „е-демократије” која значи легалан приступ јавним информацијама. Ради подстицања мотивисаности грађана у Европској унији да узму учешће у „е-демократији”, захтева се реструктурирање власти и реформа законодавства која би требало да резултира побољшањем квалитета политичког живота у држава чланицама ове организације. Потребан степен ефикасности на том плану требало би да се постигне у оним системима у којима е-пошта затворена и недоступна просечном кориснику интернета. Претпоставља се да би сваки државни чиновник, независно од тога коју делатност врши, требало да има јавно истакнуту електронску пошту на коју грађани могу у сваком тренутку да упуте имејл и да на њега добију одговор у разумном року. На међународном плану истакнута је идеја стварања софтвера који се може

¹² Ивана Станојев, *Дигитална оруђа грађанске партиципације: е-демократија у Србији и свету*, Филозофски факултет, Београд, 2018, стр. 55.

¹³ Ratomir Antonović, Milan, Stanković, “Crisis Communication and Risk Management”, in: M. Stanković, V. Nikolić (eds), *Virtual international conference Path to a knowledge society-managing risks and innovation PaKSoM*, Complex System Research Centre, Niš, Serbia Mathematical Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Niš, 2021, pp. 31–36,

¹⁴ Ђорђе Мазинјанин, *Методe комуникације владе и грађана*, Верзал, Београд, 2008, стр. 98.

развијати и користити у исто време у читавом свету.¹⁵ Канадска влада је овом пројекту дала значај на основу спроведеног истраживања. Подаци су били следећи: чак 87% грађана сматра нормалним да им се одговори на послати имејл; њих 90% је истакло да би овај одговор требало да уследи у року од четири сата од момента слања имејла. Резултати истраживања подстакли су захтев за увођењем централног владиног информативног система, који би одржавао е-комуникацију са грађанима. Савремени софтвер требало би да омогући да се грађани определе за област која их занима и из које желе да добијају информације, односно у којој желе да учествују посредством интернета. Пријавом на овај програм, грађани би уредно добијали нотификације о вестима из одређене области, као и законске акте који је регулишу. Нотификације би такође садржале информације о свакој предложеној законској промени и законској иницијативи која би настајала у предметној области. Владе би прихватиле обавезу да редовно и ажурно воде базе података о грађанима и њиховим електронским адресама како би софтвер могао аутоматски да им шаље нотификације и извештава о свим значајним питањима. Важно питање у том смислу представља осигурање легитимности располагања таквом врстом информација, што само по себи претпоставља пристанак сваког грађанина и његову сагласност да се његова адреса нађе на званичној имејл листи владе.

6) ПРИМЕРИ Е-ДЕМОКРАТИЈЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И СВЕТУ

Унутар Европске уније добар пример увођења „е-демократије” представља Холандија. Наиме, Холандски центар за грађанско образовање изградио је механизам јасног одговора у прецизном временском оквиру на постављено питање грађана путем интернета. На члановима владе била је обавеза одговора на питања грађана, а приоритет су имала тзв. *незгодна питања*, на која се одговор морао дати без оклевања. На поједина питања одговоре су давали владини чиновници нижег ранга. Међутим, постојала је посебна категорија питања на које су одговоре морали да дају министри као највиши владини функционери. Посебно комплексна питања била су у надлежности функционера који су вршили најодговорније политичке послове. Да би одговори на постављена питања били квалитетни, било је неопходно обезбедити чињенице и релевантне информације. У супротном би се доприносило остваривању контраефекта, јер би грађани стекли утисак да њихово питање није довољно озбиљно узето у разматрање, нити да се на прави начин приступило давању одговора. Други пример који износимо тиче

¹⁵ Срећко Станковић, *Интернет call center у функцији електронског пословања*, Факултет организационих наука, Београд, 2005, стр. 86.

се сада већ бивше чланице Европске уније – Уједињеног Краљевства Велике Британије. У овој земљи Парламент је у консултацији са Горњим и Доњим домом формирао извештај о тема учешћа жена у науци, „е-демократије” и породичног насиља. Један од закључака био је да је неопходна интеграција интерактивних способности интернета у званични облик комуникације грађана и Парламента.¹⁶ Коначно, износимо и пример Аустралије у којој је још 1999. године, настала прва иницијатива под називом „Демократија на интернету”. Задатак ове иницијативе било је испитивање утицаја савремених технологија на парламентарни живот и рад владе. Закључак је био јасан – потребно је дати финансијску подршку интернет демократији!

7) ИЗВОРИ

- Antonović, Ratomir, Stanković, Milan, “Crisis Communication and Risk Management”, in: M. Stanković, V. Nikolić (eds), *Virtual international conference Path to a knowledge society-managing risks and innovation PaKSoM*, Complex System Research Centre, Niš, Serbia Mathematical Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Niš, 2021.
- Ratomir Antonović, “Serbia and Croatia in the field of Organized Crime: Social and Security Aspects”, in: *International Security and Development Policies in Bulgaria and on the Balkans*, University St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Trnovo, Bulgaria, 2018.
- Herrnson, S. P., et al., *Campaigns and Elections: Contemporary Case Studies*, CQ Press, Washington, D.C., 2000.
- Nešković, Slobodan, Đelić, Anastazija Tanja, Antonović, Ratomir, Lutovac, Mitar, Ketin, Sonja, „Communication technologies in economic and environmental espionage”, *Fresenius environmental bulletin*, 2000, Vol. 29, No. 5.
- Вучковић, Јелена, „Електронска демократија и електронско гласање”, *Усклађивање правног система Србије са стандардима ЕУ*, Правни факултет, Крагујевац, 2021.
- Качаревић, Славица, Антоновић, Ратомир, Богдановић, Биљана, „Друштвени положај, вредности и улога медија у савременим процесима глобализације”, у: М. Радивојевић, М. Имамовић, (урс), *Отпорност економије, права и медија у условима неизвесности глобално и регионално са посебним освртом на земље западног Балкана*, Интернационални универзитет, Травник, 2021.

¹⁶ Slobodan, Nešković; Anastazija, Tanja Đelić, Ratomir, Antonović, Mitar Lutovac, Sonja, Ketin, “Communication technologies in economic and environmental espionage”, *Fresenius environmental bulletin*, 2020, Vol. 29, No. 5, pp. 4065–4066.

- Мазињанин, Ђорђе, *Методе комуникације владе и грађана*, Београд, Верзал, 2008.
- Марковић, Марко, Адамовић, Саша, „Могућност примене електронског сервиса за гласање путем интернета”, *Synthesis*, Београд, 2015.
- Ober, Josiah, Hedrick, Charles, *Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern*, University Press, Princeton, 1996.
- Пилиповић, Драгољуб, Мирковић, Богдан, „Концепт Е-демократије – основа и/или побољшање дигиталног уређења друштва”, *Economics*, 2015, vol. 3, број 1.
- Ракић, Миле, „Изборни процес и ризици”, *Политичка ревија*, 2008, vol. 17, број 3.
- Станковић, Срећко, *Интернет call center у функцији електронског пословања*, Универзитет у Београду, Факултет организационих наука, 2005.
- Станојев, Ивана, *Дигитална оруђа грађанске партиципације: е-демократија у Србији и свету*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2018.

8) ЗНАЧАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Живимо у периоду савремених трендова. Живот се из године у годину мења, а тим честим променама највише доприносе савремене дигиталне иновације које, с једне стране, олакшавају живот и дају потпуно нове могућности док, с друге стране, уносе и одређене негативне промене које нису биле предмет интересовања у овом раду. Утицај савремених технологија на традиционалне демократске институте, функционисање демократског поретка и органа власти представљало је суштину демократских промена, насталих под утицајем глобалистичких тенденција. До тада владајућа мишљења и поимања функционисања једног демократског друштва добила су један другачији појавни облик, као и нове могућности. Те могућности су, посматрано из практичног аспекта, дале обиље нових начина остваривања демократије, управо отклањајући оне највеће мане и недостатке класичне представничке демократије. Интернет и друге савремене технологије приближиле су грађане држава чланица Европске уније сопственим владама, али и властима на нивоу Уније. Потпуно нови механизми остваривања људских права постали су доступнији европским грађанима, а европске владе су се претвориле у сервисе који дају благовремено и уредно све информације које би грађани затражили од њих. У том моделу ефикасне комуникације грађана и европских влада, савремене технологије предвођене интернетом, имају одлучујућу улогу. Класични и најзначајнији институт демократије су избори. Они се често дефинишу као празник демократије јер омогућавају сваком грађанину да изабере појединца или странку који ће владати земљом. Савремене технологије и дигитализација допринеле су промени начина реализације избора, омогућивши да сваки грађанин обави своје гласачко

право и искаже свој избор. Многе земље не могу технички да спроведу овакав облик гласања на даљину употребом савремене информационе технологије, док оне земље које су у томе успеле, указују да се велики број гласача опредељује управо да гласа на овакав начин. Иако у теорији и пракси постоје многобројне контроверзе када је у питању „е-гласање“, сматрамо да би и Република Србија требало да у наредном периоду усагласи своје прописе у овој области како би, користећи се искуствима држава чланица Европске уније, миноризовала могуће злоупотребе и малверзације које би могле настати у остваривању изборне воље грађана. Будући да су принципи „е-демократије“ постали саставни део политичких система највећих демократија света, наша земља има интерес да се усклађава и хармонизује на овом плану пратећи трендове у технолошком развоју и напредујући у остваривању „е-демократије“. То би свакако допринело даљем развоју „партиципаторне демократије“ у Републици Србији, те њеном оптималнијем позиционирању у међународним односима.

THE CONCEPT OF “E-DEMOCRACY” AS A MODERN FORM OF THE RULE OF LAW

Summary: Modern information technologies, computing, and informatics are becoming an integral part of modern life in the European Union. More and more in their daily lives, but also in their speech, citizens of EU member states come across terms like “electronic government”, from which the terms “e-democracy” and “e-government” are derived. With the use of mobile devices and the so-called smartphone devices, they also introduced the concepts of “m-democracy” and “m-government”. In the aforementioned context, it is increasingly possible to talk about the so-called “e-participation of citizens”, which includes citizens in democratic processes within state institutions and then within the institutions of the European Union. *E-participation* actually represents the process of involving citizens in the discussion on all current social issues. Through *e-participation*, citizens become active participants in political processes. In contemporary international relations, it is not disputed that the Internet as a communication medium has great potential. Its capacities are expanding daily, so the Internet is increasingly playing a role in preserving the democratic order. The progressive transformation of information technologies will probably increase the current capacities of the Internet, which will give this medium a key role in the creation of a new form of participatory democracy through so-called *online participation*.

Keywords: E-democracy, political participation, congregation, voting, European Union.